

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program

KINDL MELINDA

PÁRHUZAMOS KÉNYSZERPÁLYÁK
Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok 1943–1945 között

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

TÉZISEK

Témavezető: Dr. Harsányi Iván professor emeritus

Pécs, 2016.

I. A doktori értekezés felépítése és a témaválasztás indoka

A dolgozat az eseménytörténet fonalát 1943. július 24-én veszi fel. Mint ismeretes, ezen az éjszakán a Fasiszta Nagytanácsban a Dino Grandi vezette pártellenzék leszavazta, másnap pedig a király menesztette Mussolinit. A belpolitikai fordulat és a hozzá kapcsolódó viharos népi megmozdulás az egész fasiszta rendszert elsöpörték. Az írás bemutatja az ezután következő, a kapitulációig vezető 45 nap fordulatokban gazdag történetét és annak következményeit. Röviden elég annyit elmondani, hogy a szeptember 3-i olasz fegyverletétel nyilvánosságra hozatala után Hitler csapatai bevették Rómát. Mussolini kiszabadítása után a Duce vezetésével északon megalakul a Salò Köztársaság, míg Pietro Badoglio, a király és szűk körök délen rendezkedett be. A kettészakadt ország története a két országrészben eltérő alakzatot vett fel. Amíg délen a Királyi Olaszország képtelennek bizonyult határainak megvédésére hathatós angolszász segítség nélkül, az északon formálódó új államalakulat sorsa – nemcsak katonai, gazdasági értelemben, hanem gyakorlatilag minden téren – a német vezetés igényei szerint alakult. A két olasz kormány helyzetébe, legfőképp külpolitikai lehetőségeik vonatkozásában a második fejezet enged betekintést.

Itt érkezünk el az értekezés kapcsolattörténeti alapproblémájához. A fegyverszüneti megállapodás nyilvánosságra kerülése, majd az Olasz Szociális Köztársaság megalakulásának híre és ténye ugyanis az olasz diplomáciai testületet váratlan helyzetbe hozta. Pontos információ és utasítás hiányában, az anyaország vezetésétől elvágva, minden követnek és diplomatának döntenie kellett arról, hogy melyik oldalra áll. A memoárirodalomban és a levéltári forrásokban is gazdagon dokumentált esemény(ek) ismeretében nekem is el kellett döntenem, hogy milyen mélységben és megközelítésben mutatom be az 1943 őszi történetek szerteágazó következményeit. A bevett diplomáciatörténeti módszertan látószöge nem minden esetben volt alkalmazható, eltakart volna fontos részeket. Ezért ahhoz, hogy teljesebb képet nyújthassak, a nagypolitikai események mellett az egyéni döntések szintjének taglalására is vállalkozom. Ennek az elgondolásnak a jegyében illesztettem be a második fejezetet záró, rövidebb lélegzetű alfejezetet, mely az egyes országokban működő követek döntéseivel foglalkozik. Ez az alfejezet egyúttal átvezet bennünket az események magyarországi színhelyeire, melyek bemutatása a harmadik, részben a negyedik és az ötödik nagyobb gondolati egységében kapnak helyet.

Olaszország részekre szakadásával a követek mellett a Kállay-kormányoknak is kezdenie kellett valamit, legalább három okból. Egyfelől mert rövidesen megérkezett a nyomatékos német „kérés” az Olasz Szociális Köztársaság elismerésére, s a Mussolini kormányának

szeptember 29-én megtörtént, meglehetősen kétértelmű magyar elismeréséből a németek is levonták a konzekvenciákat. Másfelől Magyarországnak szem előtt kellett tartania, hogy lépésével ne veszítse el a szövetségesek remélt jóindulatát (így immáron a Királyi Olaszországot sem). Harmadrészt pedig azért, mert Budapesten két olasz követség formálódott (ellentétben sok más országgal, ahol egyöntetűen vagy erre vagy arra az oldalra álltak a diplomaták). Mivel a Kállay-kormány mindkettőt elismerte, a királyi és a fasiszta misszióval kapcsolatos politikát is külön-külön ki kellett alakítania. Mindeközben az olaszországi eseményekből Hitlerék is tanultak, s a német vezérkar hadműveleti osztálya a szeptember elején kiadott utasításoknak megfelelően a hónap végére már elkészítette a Margarethe I. tervet Magyarország megszállására.

A budapesti olasz követség tehát szeptember közepén két pártra szakadt; mindenki a saját, relativizálódott politikai-etikai sáncai mögé húzódott. A fegyverszünet bejelentése „(...) radikálisan átalakította azt a forgatókönyvet, amelyben a külföldön lévő tisztségviselők gondolkodhattak: mindent felforgatott, kezdve azon, hogy milyen módon viszonyulhattak más országokból érkezett kollégáikhoz, a helyi hatóságokkal kiépített kapcsolataikon át, a jövő hozta konkrét operatív feladatokig bezárólag.” Mindkét esetben, legyen szó a király vagy Mussolini melletti elköteleződésről, a diplomaták a megjósolhatatlanra rendezkedtek be: ez elsősorban abból fakadt, hogy Olaszország további sorsa egyelőre meglehetősen képlékeny volt. Fontos megjegyezni, hogy a lassan előre haladó olaszországi események implicit (egyben természetes) módon a Budapesten székelő két olasz követség lehetőségeinek külső korlátait is jelentették, amivel párhuzamosan létezett egy belső korlát is, amelyen – mint majd azt a harmadik és negyedik fejezetben látni fogjuk – érdemben (szép szóval vagy nyomásgyakorlással) sem Mussolini, sem a németek nem tudtak változtatni egészen Magyarország megszállásáig.

Kállay miniszterelnökségével kapcsolatban utólag megfogalmazott kritikák között hosszú ideig előkelő helyen szerepelt a rendszermentés vádjá. A kérdéssel kapcsolatban 2004-ben publikált tanulmányában Ormos Mária kézenfekvően állapítja meg: „Nyilvánvaló, hogy nincs – és soha nem is volt – olyan hatalom, amely ne akarta volna megörökíteni, adott esetben pedig átmenteni önmagát. A magyar rendszer egyik alapkérdése – ahogyan Elias Canetti mondaná – nyilvánvalóan a túlélés volt. Nem is lehetett más.” Ennél sokkal relevánsabb azt vizsgálunk, ahogyan a tanulmányában is rámutat, hogy milyen realitásai voltak a magyar politikának abban az időszakban, s hogy „(...) vajon képes-e a hatalom olyan új kapcsolatok teremtésére, illetve más, rugalmasságot biztosító lépésekre, amelyek átminősítik annyira, hogy megváltozott körülmények között is ura maradhasson a helyzetnek.” A harmadik és a negyedik fejezetben a

rendelkezésre álló források alapján, a Budapesten székelő olasz követségek történetének rekonstrukciója mellett, magam is azt igyekeztem vizsgálni, hogy

1. az olasz kiugrás kapcsán miként értékelte a magyar kormány saját korlátait és lehetőségeit (realitások);
2. a fasiszta követséggel szemben a királyi kormány küldöttei milyen előnyökben és támogatásokban részesültek a magyar kormány részéről, abban a hiszemben, hogy a szövetségesek (jóindulata) felé az út a Badoglio-kormányon át is vezethet (új kapcsolatok);
3. a Kállay-kormány milyen konfliktusok árán (például az Olasz Szociális Köztársaság elismerése körüli huzavona, a veronai per magyarországi recepciója vagy a végtelenségig halogatott követküldés révén) próbálta a magyar politikai akaratot függetleníteni az egyre markánsabban artikulált fasiszta és német igényektől (rugalmasság).

A követségek ügyében keletkezett „rendezetlen” helyzetet csak Magyarország megszállása után számolhatták fel a németek, elhurcolva a királyi követség diplomatáit és családtagjaikat. Sorsuk további állomásainak rövid ismertetésére a dolgozat negyedik fejezetének utolsó előtti alfejezetében térek ki. A két ország viszonyának további alakulásában is cezúrát jelentő március 19-i események azonban (meglepő módon) korántsem juttatták nyugvópontra az immár kettős német gyámság alá vett olasz–magyar diplomáciai kapcsolatokat. Az ötödik fejezetből megtudhatjuk, milyen hosszú időnek kellett eltelnie, mire a magyar kormány 1944. július 30-án az Olasz Szociális Köztársaságba Szabó László személyében teljhatalmú minisztert akkreditál, s hogy a valódi fordulatot csak Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérlete hozta el. Az 1944. október 16-án hatalomra kerülő Szálasi csoporttal a fasiszta követségnek nem volt nehéz megtalálnia a közös hangot. A jelentésekből kiderül, mekkora egyetértésben és igyekezettel kezdtek bele a Nemzetvezető olaszországi útjának szervezésébe, melynek realitása a szövetségesek előrenyomulásával persze napról-napra csökkent. Az egyre nyugatabbra tolódó frontvonal pedig nemcsak Magyarország új politikai realitásainak, de a normalitásnak a határait is jelölte. Míg az ország keleti részében, Debrecenben Ideiglenes Nemzeti Kormány alakult, mely 1945 januárjában kapitulált a szövetségeseket is képviselő szovjetek előtt, addig a nyugati országrészben a nyilas minisztériumok – többek között – Mussolini legfrissebb könyvének kiadásán és az olasz–magyar cserediák-program felélesztésén fáradoztak. Az 1945 márciusára az országból kiszoruló Szálasi-kormányt a Duce, ekkora már két főre zsugorodott magyarországi

diplomáciai képviselője is elkísérte. A végül Ausztriában felbomló fasiszta követség utolsó jelentése egy korszak, és egyben a disszertáció zárszava is lett.

A témaválasztást – a szerző érdeklődésén túl – a szakirodalomban tapasztalható hiátus is indokolta. Bár a Magyarországon 1943 és 1945 között történt eseményekről számtalan neves történész készített összefoglalást, kifejezetten a Salò-i Köztársaság időszakát bemutató magyar mű mindezekig nem jelent meg. Az RSI történetének csak magyar vonatkozásai (leginkább az olasz fordulat magyarországi hatása) bukkannak fel a szakmunkákban, néhány kivételtől eltekintve. Ugyanakkor az olasz történeti munkákban is csak elszórtan találunk említést az 1943 és 1945 között Magyarországon történt eseményekről. A korszakot tárgyaló olasz forráskiadványok alig tartalmaznak magyar vonatkozású anyagokat, s a Budapesten székelő olasz követségek története is csak elvétve tűnik fel az Olasz Szociális Köztársaság történetéről keletkezett bőséges szakirodalomban. Mindezekig tehát a két ország 1943–1945 közötti diplomáciai kapcsolatát bemutató mű nem született.

II. A forrásbázis és a feldolgozás módszertana

A téma forrásbázisának feltárásakor első utam a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában vezetett. Rövid idő alatt kiderült azonban számomra, hogy a tárgyalt időszakból az olaszországi magyar követségekről és konzulátusokról töredékes hazai információk állnak rendelkezésre, legalábbis a két ország diplomáciatörténetének tekintetében. A levéltárban fennmaradt anyagokból jól kitűnik, hogy a kirendeltségek szervezetileg és szerkezetileg egyaránt radikális változásokon mentek át 1943 őszén. A követségek és szerepük – az olaszországi változásokkal és a két ország kapcsolatának átalakulásával párhuzamosan – átsúlyozódtak, ügymenetük visszaépült, feladatkörük beszűkült, s többnyire csak a legszükségesebb tevékenységek elvégzésére (útlevélkérelmek, házassági ügyek, etc.) szorítkoztak. Néhány kútfőtől eltekintve, a források hallgatnak a két ország külkapcsolati viszonyairól. E tekintetben némi változás 1944 augusztusától tapasztalható, amikor is Magyarország – több mint 10 hónappal Salò elismerése után – meghatalmazott minisztert küldött az Olasz Szociális Köztársaságba Szabó László volt római katonai attasé személyében. Radikális fordulatot csak a nyilas kormány hatalomra kerülése hozott. 1944 októberétől a forrásokban megjelenik a külügyi kapcsolatok rendezésének igénye, amely olyan témákban ölt testet, mint Szálasi tervezett látogatása Mussolininél, vagy az újraindítani kívánt olasz–magyar cserediák program. A két ország kapcsolatáról valló itthon fellelhető források tehát egy

hosszabb tanulmány elkészítésére adhattak volna lehetőséget, de disszertáció írására semmiképp.

Az olasz főváros külügyi levéltárában (*Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri*) ellenben a vártnál bőségesebb irat-együttesre bukkantam. A feltárt, több mint 1400 oldalnyi kútfő egyfelől megőrökíti az RSI területén (Róma, Milánó, Velence) működő magyar külképviseletek tevékenységét, másfelől pontos képet adnak az 1943 ősze és 1945 március között Magyarországon zajlott eseményekről, így a Salò-i Köztársaság elismerése körüli huzavonáról, az egymással párhuzamosan működő királyi és fasiszta követségek történetéről, a német megszállás konzekvenciáiról, a fasiszta követek és az ország vezetői (Horthy, Kállay, Szálasi) közt lezajlott megbeszélésekről. Az Olasz Szociális Köztársaság külügyi, belügyi, gazdasági, sajtó és kulturális osztályaihoz beérkező dokumentumok között követi jelentések, követutasítások, megbízólevelek, gazdasági és kereskedelmi ügyeket érintő iratok, korabeli újságcikkek és a királyi követség tagjainak kihallgatási jegyzőkönyvei is fennmaradtak.

A levéltári forrásokon túl, a Rómában található könyvtárak, magán- és közgyűjtemények révén (*Biblioteca Nazionale centrale di Roma, Fondazione Istituto Gramsci, Fondazione Ugo Spirito e Renzo De Felice, Biblioteca di Storia Moderna e Contemporanea*) hozzáférhetővé vált az itthonról beszerezhetetlennek tűnő gazdag olasz történeti- és memoárirodalmi anyag. A szakirodalomhoz kapcsolódó gyűjtőmunka helyszínei ausztráliai tartózkodásom során tovább bővültek: ugyanis meglepő módon Melbourne városa is tekintélyes könyvészeti gyűjteménnyel rendelkezik a téma vonatkozásában (*University of Melbourne Library, State Library of Victoria*), nem beszélve az amerikai levéltári forrásanyagokra épülő angol nyelvű szakirodalomról, mely nélkül az Olaszország háborúból való kiválásának folyamatát bemutató fejezet meglehetősen egyoldalú maradt volna.

A már javában folyó kutatásnak nagy lendületet adott a Dr. Csorba László szíves segítségének köszönhetően birtokomba jutott egy kiadatlan és történeti kutatásban eddig fel nem használt visszaemlékezés, melyet a magyarországi királyi követség vezetője, Carlo De Ferrariis készített 1945 áprilisában, közvetlenül hazatérése után. A több mint kétszáz oldalas, írógéppel írt memoár első fele a követség történetéről ad részletes beszámolót 1943 késő nyara és hazánk német megszállása között. De Ferrariis memoárjának kontrolljaként jól használhatónak bizonyultak az olasz levéltárban fellelt források (nem kevésbé más visszaemlékezések), ugyanakkor ennek fordítottja is igaz: számos forrás nem, vagy csak kevésbé lenne érthető (történeti elemzés számára kiaknázható) a memoár nélkül. Tehát a fellelt források és a visszaemlékezés között nemhogy nem tapasztalható disszonancia, hanem egymás komplementereiként működtek. A műnek köszönhetően sikerült kiegészíteni azokat a

követségek és a két ország kapcsolatairól szóló, rendelkezésre álló elemeket, amelyek csak utalásszerűen szerepeltek – a jelentés műfajából adódóan is – a rövidre (és tényszerűre) szabott követi üzenetváltásokban. Összességében megállapítható, hogy a visszaemlékezés egyfelől gyümölcsözően hatott a módszertanilag megalapozottnak tekinthető extrapoláció határainak kitágításában, másfelől ennek köszönhetően a levéltári forrásokból (vagy a történelem lapjairól) jól ismert olasz és magyar szereplők intézményi uniformisukból kiléphettek, új megvilágítást nyertek egyéni motivációik és döntéseik. Mindez a magyar külpolitikai lépések (történetkutatás által) jobban feltárt indítékaival és érvelési metódusával összevetve, a korszak ismertetése szempontjából is lukratív értelmezési előnnyé válhatott számomra.

A De Ferrariis memoár egyedülálló történeti értékkel bír. Számos olyan eseményről ad számot – így például a Ghyczy Jenővel, Szentmiklósy Andorral és Szinyei Merse Jenővel folytatott magánbeszélgetéseiről –, melyről egyértelmű, biztonsági okoknál fogva nem maradhatott fenn más forrás. A királyi követség vezetője a magyar történelem olyan fontos kereszteződéseiben volt jelen, mint a magyar politikusokat is döntés elé állító olasz kiugrás vagy Magyarország német megszállása. Így az események ismertetésekor azokban az esetekben is a visszaemlékezésre támaszkodtam, ha más forrás (kontrollként) nem állhatott rendelkezésemre. Amíg újabb kútfők nem kerülnek elő, erre a memoárjára kell hagyatkoynom.

De Ferrariis memoárján túl meg kell említenem az olyan politikusok vagy magas beosztású személyek vallomásait is, amilyen magyar részről Kádár Gyula, Ujszászy István vagy Kállay Miklós voltak, miközben a disszertáció elkészítéséhez felhasznált visszaemlékezések szerzőinek sorában éppúgy megtaláljuk a fasiszta éra vezetőit (Benito Mussolini, Galeazzo Ciano egykori külügyminiszter, Piero Pisenti, az RSI igazságügyi miniszterét), Mussolini budapesti, majd berlini követét (Filippo Anfuso) vagy az olaszok háborúból való kiválásában főszerepet játszó magasrangú politikusokat és tábornokokat (Badoglio marsall, Giacomo Carboni, Giacomo Zanussi). A levéltári források között (néhol) tátongó hiányok kitöltéséhez ezek az emlékiratok – megfelelő forráskritika mellett – szintén fontos dokumentumokként szolgáltak.

Az olasz követi jelentések és visszaemlékezések történeti hitelességének alátámasztásához néhány ponton további segítséget nyújthattak azok a német források, melyeket Dr. Dévényi Anna a Német Külügyminisztérium Levéltárában folytatott kutatásai során gyűjtött és rendelkezésemre bocsátott.

III. Kutatói megfontolások

A disszertáció írása közben a szerzőnek több hívogató csábításnak ellent kellett állnia, s alapos szakmai megfontolások alapján döntést hoznia.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető Máriássy-féle jelentések biztos alapot nyújthattak volna a kutatás korszakhatárainak kitágításához. Az iratmennyiség (és nem kevésbé annak értéke) azonban egyfelől elegendő muníciót jelenthet egy újabb disszertáció vagy monográfia írásához, másfelől a római magyar követ jelentései elmozdították volna a fókusz a hasonlóképpen gazdag, és itthon lényegében ismeretlen olasz forrásokról, s valljuk be, magáról a kutatni kívánt témáról is.

Mint ismeretes, a németek gyámkodásával lábra állított államok sorát nem a Salói Köztársaság nyitja meg. A Vichy-kormány vagy a Tiso-kabinet lehetőséget kínált volna az Olaszországban kialakult helyzettel való összehasonlító kutatás elvégzésére. Ehhez azonban részemről (sajnálatos módon) hiányzik a francia és a szlovák nyelv ismerete, a feladatot így hát egy ilyen talentumokkal bíró történészre hagyom. Hozzáteszem, hogy bár az Olasz Szociális Köztársaság létének megértését segítené, az olasz–magyar kapcsolatok szempontjából kevésbé releváns eredményekkel kecsegtet egy ilyesfajta összehasonlító elemzés.

Érdeklődésem középpontjában az első pillanattól kezdve az Olasz Szociális Köztársaság és Magyarország diplomáciai kapcsolatai álltak, így az 1943 ősze előtt történt eseményeket szándékosan csak felvillantom fel, jobbra azok következményeit tárva az olvasó elé. (Ez alól egyedül az olasz kiugrás története képez kivételt.) Tudatos döntés volt az is, hogy az 1943–1945 közötti időszak eseményeinek ismertetésekor a nagypolitikai összefüggéseket csak utalásszerűen jelenítem meg. Egyfelől azért határoztam így, mert a nemzetközi viszonylatokat a szakirodalom már mélységeiben feltárta, másfelől a szöveg – hosszabb magyarázatok nélkül is – végigvezeti az olvasót a háborúban az 1942–1943 fordulóján elinduló változásoktól, Mussolini leváltásán és újra pozícióba kerülésén, majd Magyarország megszállásán át, a szovjetek feltartóztathatatlan előrenyomulásáig, mely kiszorította Magyarországról a fasiszta olasz követséggel egyetemben a Szálasi-kormányt is. A nemzetközi helyzet változását az egyes kormányok mozgásszabadságának csökkenése, majd kényszerpályára állása, végeredményben pedig bukása körülményeinek bemutatásával érzékeltetem.

IV. A kutatás eredményei

A disszertáció alapján talán nem túlzás azt kijelenteni, hogy az 1943 ősze és 1945 tavasza közötti olasz–magyar viszonyokról tanúskodó dokumentumok a két ország kapcsolattörténetének a várnál sokkal izgalmasabb fejezetét rejtegették. A bemutatott források és a visszaemlékezések lapjain elének táruló, fordulatokban gazdag történet reményeim szerint könnyen beilleszthető lesz a témával kapcsolatos magyar szakirodalmi szövegkorpuszba.

Az olasz–magyar diplomáciatörténet legfontosabb állomásainak ismertetésén túl célom volt az is, hogy Itália történetének olyan közismert fejezeteiről is részletesebben adjak ismertetést, mint a kiugrás vagy a veronai per, amiről magyar nyelven eddig nem született hosszabb terjedelmű írás. 1943. szeptember 8-a az olasz történelemben hasonló cezúrát jelentett, mint 1944. március 19-e a magyar történelemben. A dolgozat tudományos eredményei között szerepel, hogy nem pusztán a háborúból való kiválás ismertetésére szorítkozik, hanem párhuzamba is állítja azt a magyarországi történésekkel, és igyekszik érzékletesen bemutatni, hogy az olaszországi események konzekvenciáit milyen hatással voltak a német és a magyar külpolitika alakulására.

Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy amikor ebben a korszakban az olasz–magyar kapcsolatok történetéről beszéltem, akkor valójában az egymást váltó magyar kormányok kapcsolatait vizsgáltam az 1943 őszen formálódó két különálló országrésszel, állammal. Olaszország részekre szakadása után ugyanis – ahogyan Paolo Cacace diplomata fogalmaz – operatív és intézményes szempontból is két Itália született, s hazánkknak mind a Déli Királysággal, mind az RSI-vel kapcsolatban ki kellett alakítania álláspontját, majd kapcsolatait. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a Kállay-kormány nem tudott közvetlen kapcsolatot tartani a Badoglio-kormánnyal, így politikai magatartása csak annak budapesti képviselőjével szembeni viselkedésmódja alapján értékelhető. Magyarország megszállása után ez a helyzet is átalakult, mivel a Kállayt váltó kormányok nem is kereshették (Sztójay-, Lakatos-kabinet) vagy keresték (Szálasi-kormány) az érintkezést a Déli Királysággal, a királyhű diplomatákat pedig elhurcolták a németek, felszámolva ezzel Magyarországon a kettős olasz külképviseletet. Innentől kezdve, azaz 1944. március 19-e és 1945 áprilisa között Magyarország csak és kizárólag a Salò-i Köztársasággal ápolt és tartott fenn kapcsolatot.

Látens interakciók, valódi ellentétek

Köztudomású, hogy a Kállay-kormány titkos diplomáciai szálakat igyekezett szőni a túloldalhoz. Ezirányú tapogatózásait bőséges szakirodalom tárta már fel. A disszertáció eredményeinek újdonsága részben abban rejlik, hogy a szövetségesekkel való kapcsolatkeresés egyik módját a királyhű olasz diplomatákkal szembeni magatartásában teszi megragadhatóvá. Kállay és köre nem kevés kockázatot vállalva igyekezett lehetőséget teremteni (fizikai, jogi, anyagi, etc. értelemben egyaránt) De Ferrariis követségének budapesti működéséhez, s ameddig módjában állt, védelmet nyújtott számukra, mindvégig abban bízva, hogy ez jó pontot jelenthet a szövetségeseknél. A dolgozat ugyanakkor a magyar kormány és a királyi követség viszonyának egy másik összefüggésére is felhívja a figyelmet. A Harmadik Birodalom és hazánk között fokozatosan kiéleződő ellentét hosszú hónapokig más tárgykörökről (zsidókérdés, a magyar csapatok visszavonása a szovjet frontról, az olaszok budapesti helyzete) zajló vitákban jutott kifejezésre, mivel a Kállay-kormány nyíltan nem vállalhatta fel a németek előtt a kiválás gondolatát. Másfelől a német jelentésekből egyértelműen kiviláglik, mekkora figyelmet kapott Berlinben az olaszországi események magyarországi megítélése (legyen szó a kiugrásról, Mussolini új köztársaságáról vagy a veronai perről), ahogy a budapesti fasiszta követség helyzetének stabilizálása is. A hazánk külpolitikai szabadságfokát tendenciózusan csökkentő német kívánalmakat azonban egyre erőtlenebbül sikerült elhárítani: az Olasz Szociális Köztársaság elismerése körüli – a többi tengelyországhoz képest – nagyon is autonóm eljárásához és döntéshez képest (de facto elismerés), az 1944 januárjában a Kultúrintézetben történt incidens után a magyar kormánynak már valamiféle „elégítelt” kellett a németeknek adnia. Március 19-én De Ferrariisnak Bárczy István államtitkár pedig immáron nem mondhatott mást, minthogy önvédelemre sem futja a hazánkba érkező német csapatokkal szemben.

A bemutatott német, magyar és olasz forráskorpusz szinoptikus módon támasztja alá azt, hogy a magyarok 1943. szeptember 8-a után – ameddig erre lehetőségük nyílt – minden igyekezetükkel megpróbálták kibújni a német és a fasiszta követelések teljesítése alól. A magyarok hiába igyekeztek mindenkit ígéretekkel nyugtatni, nem sikerült sem a fasisztákat, sem a németeket együttműködőkészségükről meggyőzni. A több oldalról érkező támadások és a szemrehányások elleni védekezés csupán lip-service volt, melyen, ahogy a németek, úgy a fasiszták is – a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint – könnyűszerrel átláttak. Ennek pedig az lett a vége, hogy a Kállay-kormány mindhárom fél (a fasiszták, a királypártiak és a nácik) irányában kénytelen volt lépéseikért (vagy éppen azok elmaradásáért) szabadkozni.

Magatartása potenciális és állandó veszélyforrássá vált, ugyanis az akcióiról jól tájékozott Németország számára egyre egyértelműbbé vált, hogy a magyarországi események milyen irányba fejlőd(het)nek. Ráadásul 1944 februárjára már csak idő kérdése volt, hogy a szovjetek mikor érik el a magyar határt. A játékot nem lehetett a végtelenségig húzni: Hitler 1944 márciusában Klessheimben megálljt parancsolt Horthynak; ez egyben az egyensúlyozási politika végét is jelentette.

Félrevezető lenne Magyarország megszállására monokauzális magyarázatot adni. Céлом pusztán annak érzékeltetése volt, hogy az olasz–magyar kapcsolatokat mennyire a németek szabta erőtér határozta meg, ugyanakkor az olasz–magyar kapcsolatok is hatást gyakoroltak a németek hazánkkal szembeni viselkedésére. Amennyiben elvonatkoztatunk ettől a körülménytől, s tisztán a Déli Királyság, az Olasz Szociális Köztársaság és Magyarország viszonyával kapcsolatos eredmények szintetizálására törekszem, a következő összegző megállapításokra jutok:

A magyar kormánynak (legalábbis érzelmi szempontból) nehézséget okozott Mussolinivel, az ország egykori jótevőjével szembeni újfajta magatartás kialakítása. Az események fölött tépelődő kabinet helyzetét azonban ismételten nem a kormány döntése, hanem a politikai kényszer alakította tovább. A gyenge lábakon álló jogi kifogásaiból (nem jött létre új állam, az alkotmányozó gyűlés összehívásának hiánya) és szűkös eszköztárából csupán az Olasz Szociális Köztársaság de jure elismerésének késleltetésére futotta (pl. a követküldés lehető legkésőbbi időpontra halasztására). Számításait pedig Casertano Budapestre érkezése egy pillanat alatt keresztbe húzta. A fasiszta követ, ahol tudott, akadályokat gördített a királyi követséggel szimpatizáló Kállay-kormány jószándékának útjába, s feltehetőleg a németek felé tett nyilatkozatai is megkérdőjelezték a Reichhal való magyar lojalitás őszinteségét, ami további korlátokat emelt a már amúgy is feszült viszonyban lévő országok közé.

A magyar kabinetről hazája felé minduntalan pejoratív módon tudósító Casertanónak mindazonáltal mindössze két eredményt sikerült elkönyvelnie 1944 márciusáig: egyrészt azt, hogy a Kultúrintézet a senki földjévé vált (magyar ellenőrzés alá került), valamint azt, hogy pénzügyi szankciókat léptettek életbe Magyarországgal szemben. Ezekon felül pusztán ígéretekkel kellett beérnie.

Ezzel szemben a De Ferrariis-féle követség eredményei szembetűnőek. Első és legfontosabb ezek közül a Déli Királyság folyamatos képviselőjének ellátása volt. Mi több, a misszió a helyi olasz kolónia képviselője mellett a hazánkban menedéket kereső közel 800 olasz katona védelmének és elszállásolásának gondját is magára tudta vállalni, melyhez a Kállay-kormány támogatásának köszönhetően a szükséges erőforrások is a rendelkezésére

állhattak. Olaszország részekre szakadása után a De Ferrariis és társai által kialakított és később minden körülmények között képviselt elvi álláspont egyúttal bizonyítéka annak is, hogy a diplomáciai kar 1926-ban megkezdett szisztematikus faszálása nem sikerült maradéktalanul.

Az olasz–magyar kapcsolatok 1944 tavaszától új feltételrendszerben alakultak tovább. Szabó László kinevezésének szívélyes salòi fogadtatása felől nem lehet sok kétségünk. Mussolini személyes jó barátjaként Szabó feltehetőleg a köztársaság legbelsőbb ügyeibe is beeláthatott. Erről azonban a fennmaradt dokumentumok nem adnak tájékoztatást. Arról viszont – az olasz források – igen, hogy a magyar követ mekkora lendülettel kezdett bele Szálasi látogatásának előkészítéséhez. Az ügy előremozdításához immáron már egyik fél sem szorult a németek bízgatására. Sőt, a disszertációból kiderül az is, hogy a Duce számára presztízskérdést jelentő látogatás útját éppen Hitler keresztezte.

A Casertanót 1944 szeptemberében váltó Graziani magyarországi helyzetét illetően megállapítható, hogy az új követ kifejezetten ideális viszonyt ápolt Szálasisal és körével. A fasiszta követség magyar kormánnyal kialakított jó kapcsolatai azonban a háború utolsó hónapjaiban már nem jelentettek garanciát a misszió helyzetének valódi stabilizálására. A történelmi magyar határt átlépő szovjet csapatok november elejére már Kecskemét vonaláig értek, így a hónap végén a Graziani-féle misszió a nyilas kormánnyal egyetemben Északnyugat-Dunántúlon rendezte be szálláshelyét. A fasiszta követsége és a kormány helyzetét meghatározó katonai körülmények miatt 1945 március végén pedig az ország elhagyására kényszerültek.

A német recept (szövetségesből szövetséges–megszállt)

Enzo Collotti *A német közigazgatás a megszállt Olaszországban 1943–1945* című könyvének 1963-as megjelenése után 30 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a német–olasz kapcsolat vizsgálata ismét felkeltse a szakmai körök érdeklődését, s hogy a szakirodalom pontos meghatározást találjon a két ország közötti meglehetősen ellentmondásos viszonyra. Az 1993-ban, Lutz Klinkhammer német történész által bevezetett *alleato–occupato* formula jól szintetizálja azt a kettősséget és ambivalenciát, amiben Olaszország 1943 őszén találta magát. A szövetséges–megszállt státusz kialakítása és fenntartása korántsem volt véletlen a németek részéről. Klinkhammer művében kifejti, a nácik reakciója erős figyelmeztetés volt a kisebb szövetségeseknek, különösképpen Magyarországnak, hogy milyen sorsra jut az, aki követni kívánja Olaszország példáját. Ebből pedig a Kállay-kormány is értett: aki „árulóvá válik”, arra a megszállás vár.

Olaszország és Magyarország helyzete között már a kortársak is párhuzamokat vontak. Veessenmayer közismert megállapításai mellett példaként elegendő Szálasi szavait idézni, aki az 1944 októberében történt magyarországi eseményeket „*Viktor Emánuel–Mussolini megoldásnak*” nevezte. A kétségtelenül felfedezhető hasonlóságok más szempontból is szembeötlőek, mégpedig magában a folyamatban, ahogyan Olaszország és/vagy Magyarország a birodalom szövetségeséből szövetséges–megszállt országgá vált. A német fél és két tengelypartnere közötti viszony (mely az olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok makro keretét, foglalatát is adják) (át)alakulásának lehetséges szakaszolása a következő:

1. **A fokozódó, kölcsönös bizalmatlanságtól a bizalmi krízisig tartó időszak:** A német fél számára világossá válik szövetségese eltávolodása, ezért előkészületeket és biztonsági lépéseket tesz partnere szövetségben tartására. Megjegyzendő, hogy a németeknek nemcsak a megoldásai voltak Olaszország és Magyarország esetében hasonlóak, hanem félelmeik és motivációjuk is: ahogy 1943-ban nem engedhették meg maguknak, hogy elveszítsék teljesen Olaszországot, úgy 1944 elején nem hunyhattak szemet a magyar béketapogatózások, majd 1944 októberében Horthy utolsó szabadulási kísérlete felett sem. Lépéseit mindkét fél „kezelése” esetében hasonló megfontolások (gazdasági, földrajzi, katonai stratégiai, politikai és ideológiai okok, presztízs szempontok) vezették. Németország pedig tisztában volt avval, hogy Olaszország elsődleges követője 1943 szeptembere után Magyarország lehetett volna.
2. **A fordulat, azaz a „gyámság alá helyezés” pillanata:** Nagyobb katonai erőket is mozgósító politikai aktussal a német fél megszerzi/biztosítja maga számára a szövetségese feletti teljes ellenőrzést. Mivel azonban elvileg nem szólhatna bele csatlós államainak belső ügyeibe (legfőképp nem szállhatná meg szövetségését anélkül, hogy ezzel ellenségének ne nyilvánítsa, ami egyúttal a tengely erőtlenségének lett volna bizonyítéka), ezért az alkotmányosság és a másik fél szabad politikai akarata látszatának fenntartása mellett fennhatósága alá vonja az adott országot (Lásd például Horthy kormányzói tisztségében való megtartását és Mussolini német segítséggel konstruált államát).
3. **A gyámság időszaka:** Németország a csatlós országot politikai, gazdasági, etc. értelemben (az állami szervekhez kihelyezett német hivatalnokok, megszálló egységek) még közelebb vonja magához, rendre hangoztatva közben az ország önállóságát

(remények az önálló köztársasági hadsereg felállítására, alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának terve). Fontos, hogy ebben az időszakban mindig helyet kap egy szimbolikus lépés, mégpedig a **bűnbakképzés mozzanata (3/a)**: azaz az eltávolított (vagy az őt eltávolító), előző rezsim és híveinek bűnösként való beállítása és eliminálása. Ha végig gondoljuk mind az olaszoknál, mind a magyaroknál megtörténik az „árulók” kijelölése, akikkel a németek által lábra állított kormányok (proklamációk és perek formájában) és/vagy az arra kirendelt német egységek (koncentrációs táborba hurcolás) számoltak le.

Az olasz–magyar „bilaterális” diplomáciai kapcsolatok az általunk tárgyalt időszakban kettő helyett háromszereplős mezőben alakultak. A felek minden lépését (eltérő mértékben, de) az átható német jelenlét befolyásolta, mely pernyeként telepedett rá a tárgyalt országok külpolitikájára (és bizonyos fokig a belpolitikájára is). Ezzel még nem mondanék nóvumot. Ellenben úgy vélem, hogy a dolgozat nemcsak érzékletesebbé és gazdagabbá, hanem megalapozottabbá is teszi ezt a közismert megállapítást, számos új elemmel gyarapítva a Kállay-éra korrajzát, részletesebben megvilágítva az olasz és a magyar politikai helyzet összefüggéseit és hasonlóságait, végigkísérve 1943 késő nyara és 1945 tavasza közötti történetük kapcsolódási pontjait. A disszertáció emellett kidomborítja a szüntelenül, bár ellentmondásosan kiutat kereső magyar politika kilátástalan helyzetét. A Budapesten lévő olasz követségek kezelésében a magyar kormány döntési önállóságának igényét, autonómiára való törekvését érhetjük tetten egy olyan miliőben, ahol, Ghyczy Jenő külügyminiszter szavaival élve, a „(...) *navigálás (...) a német szövetséges akna zátonyai és a nácik ötödik hadoszlopának tengerfeneke között*” napról-napra kockázatosabbá vált. Azaz, jelen írás egyik nem titkolt célja volt az is, hogy bemutassa és alátámassza azt a tételt, miszerint a Badoglio-kormány és Mussolini követségének élénk táruuló budapesti története egyúttal az egyre szorosabb német függésbe kerülő magyar külpolitika óvatos önállósodási kísérleteinek krónikája is.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

Tanulmányok:

- „*Giustizia è stata fatta!*” avagy *Olaszország árulói*. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk.: Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila, Vonyó József. Magyar Történelmi Társulat, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Kronosz Kiadó. Budapest, 2013.
- *Diplomáciai harapófogók (Egyéni döntések az olasz diplomáciai testületben a kettészakadt Olaszország korszakában)*. In.: Egyén és politikai gyakorlat. Konferenciakötet. Szerk.: Gözsy Zoltán, Vitári Zsolt. Carbocomp Kft. Pécs, 2013.
- *A Janus-arcú átállás és Olaszország részekre szakadása*. (megjelenés alatt a *Világtörténet* című folyóiratban)

Recenzió:

- Philip Morgan, *The Fall of Mussolini: Italy, the Italians and the Second World War*, Oxford, University Press, 2007, 304.p. In.: *Világtörténet*, 2011. ősz–tél, 226–232.

Konferencia előadások :

- 2013. Pécs, Egyén és politikai gyakorlat. Országos Doktorandusz Konferencia. Az előadás címe: „*Diplomáciai harapófogók (Egyéni döntések az olasz diplomáciai testületben a kettészakadt Olaszország korszakában)*”
- 2012. Zánka, Bűnbakok a magyar és európai történelemben – a dél-dunántúli történészek 21. nyári konferenciája. Magyar Történelmi Társulat. Az előadás címe: „*Giustizia è stata fatta!*” avagy *Olaszország árulói*”